

Mr. H. van den Broek



Continuïteit en vernieuwing in Europa

De naoorlogse Westelijke samenleving moet in essentie worden voortgezet. Het gaat niet zozeer om het ontwerpen van blauwdrukken voor een nieuw 'Europees Huis'. Nederland kan beter criteria formuleren voor de beoordeling van politieke ontwikkelingen.

Sinds het najaar van 1989 zien we in versneld tempo de naoorlogse politieke orde in Europa uiteenvallen. Bijna dagelijks voltrekt zich voor onze ogen op de televisie dit proces. De Oosteuropese volkeren schudden het communistisch wanbeheer van zich af. Zij nemen niet alleen hun politieke lot in eigen handen maar staan tevens op het punt radicaal te breken met de oude economische orde.

Echter een nieuwe orde, en daarmee stabiliteit, is in Europa nog niet in zicht. Immers, het proces van verandering is nog gaande. Met name voor wat betreft de Sowjet Unie zelf is nog onduidelijk tot waar deze welhaast revolutionaire veranderingsprocessen zullen leiden.

Deze fundamentele omwenteling in de Europese politieke verhoudingen plaatst ons samen met onze Atlantische en Europese partners voor een drietal uitdagingen die wel van elkaar zijn te onderscheiden maar die tegelijk zozeer in elkaar grijpen dat zij moeilijk los van elkaar zijn te zien. Ik

zou die drie uitdagingen als volgt willen karakteriseren:

- bevordering van democratie, mensenrechten en economisch herstel in Oost Europa;
- behoud van een stabiele situatie van vrede en veiligheid in Europa (een beheerst veranderingsproces; *the management of change*);
- de opbouw van wat het Harmel-rapport van de NAVO in 1967 noemde een rechtvaardige en duurzame vredesorde in Europa.

Analyse

Alvorens de omtrekken van het beleid langs te lopen, wil ik eerst nog wat dieper ingaan op de drie belangrijkste terreinen van verandering: Oost Europa, de Sowjet Unie en Duitsland.

Oost Europa

Met Roemenië zijn nu alle leden van het Warschaupact opgenomen in de maastroom van verandering en hervorming die met Polen en Hongarije een aanvang nam. Op Roemenië na waren het tot nu toe gelukkig allemaal vreedzame revoluties. Het *point of no return* lijkt me in Oost Europa gepasseerd. Een terugkeer naar het stali-

Mr. H. van den Broek (1936) is minister van Buitenlandse Zaken.

nistische regime is niet meer mogelijk. Maar hoe ver men op de weg naar democratie en pluralisme is voortgeschreden is in de huidige omstandigheden niet overal even goed vast te stellen. De vrije verkiezingen, die dit voorjaar overal in Oost Europa worden gehouden, zullen een werkelijkke machtswisseling moeten regelen.

Hetzelfde onzekere karakter heeft de ontwikkeling op economisch vlak. Ook hier is het oude – de centraal geleide volkshuishouding – ernstig in diskrediet geraakt. De overgang naar een marktsysteem moet echter grotendeels nog beginnen en kan zeer moeilijk en ontwrichtend zijn. De weg terug is weliswaar geblokkeerd, maar de weg vóóruit nog nauwelijks gebaad.

In deze moeilijke en onzekere overgangsfase hebben sommige Oosteuropese landen ook nog te kampen met spanningen tussen etnische groeperingen, en de daarmee gepaard gaande uitbarstingen van nationalistische gevoelens, en zelfs met territoriale problemen.

Bij alle vreugde over de revolutionaire veranderingen in Oost Europa is er dus wel degelijk enige reden tot zorg over het perspectief voor de nabije en verdere toekomst. Het onmogelijke blijkt van de ene op de andere dag te kunnen gebeuren; het moeilijke vraagt echter tijd.

De Sowjet Unie

De recente ontwikkelingen in Oost Europa waren nooit op deze wijze mogelijk geweest zonder de politiek van Sowjet-president Gorbatsjow. Overigens is de *perestrojka*-politiek in de Sowjet Unie zelf alles behalve een stabiele zaak. *Glasnost* en democratisering hebben erg veel losgemaakt. Het immense rijk is vooral in de randrepublieken danig in beweging geraakt. Desintegratie lijkt de Sowjet Unie te bedreigen. Het is nog een open vraag of dit proces zal halthouden bij een vergaande vorm van federalisering van het land, zoals president Gorbatsjow voor ogen lijkt te hebben. Te meer is zulks de vraag nu

het proces gepaard gaat met het losbarsten van sluimerende inter-etnische conflicten.

Naast het nationalisme van de volkeren aan de rand van de Sowjet Unie moet trouwens ook het weer opkomend Russisch nationalisme worden genoemd. Het zal voor de leiding in het Kremlin een zware taak zijn voor deze uiteenlopende krachten een verzoening te vinden. Het zal echter een zaak van de volkeren binnen de Sowjet Unie zijn hiervoor een oplossing te vinden, en het lijkt niet goed mogelijk hiervoor vanuit het Westen een oplossing te leveren. Ik meen echter wel dat een volledig uiteenvallen van het Sowjet-rijk tot ernstige gevolgen voor de stabiliteit in Europa en de wereld zou kunnen leiden.

Op het cruciale punt van de economische vernieuwing heeft de *perestrojka* de zaak eerder verslechterd dan verbeterd. Dat laatste heeft ook in het Russische hartland (mijnwerkersstakingen!) en in de partijbureaucratie het krediet van de *perestrojka* er niet groter op gemaakt. Het is dat er geen alternatief voor hervormingen lijkt te zijn, maar Gorbatsjow heeft nog een zeer zware, woelige zeereis voor de boeg. Of hij zonder al te veel kleerscheuren de overkant haalt is, gelet op diverse rampenscenario's, toch wel een bange vraag.

Duitsland

De bressen die op 9 november in de Berlijnse Muur werden geslagen hebben inmiddels een geheel nieuwe situatie in ons buurland doen ontstaan. Wat steeds werd gewenst maar lang onrealistisch was, is nu een grijpbaar ideaal geworden: eenheid in vrijheid voor de twee Duitslanden. Overigens is die zaak nog niet beslist, maar de recente verkiezingen in de DDR geven een verdere bevestiging van wat zich al enkele maanden als tendens onder de Oostduitse bevolking aftekent: een sterk verlangen naar samengaan met de Bondsrepubliek. Democratisering en afwerping van het communistische juk blijken in de DDR nauw verbonden te zijn met een wederop-

leving van nationale saamhorigheidsgevoelens.

De ontwikkeling in de DDR is misschien wel de meest verrassende van alles wat Oost Europa in 1989 aan wereldschokkends te bieden had. Hoe lang hebben we niet gedacht dat, door de aard van de Duitse deling en het belang van de DDR voor de Sowjet Unie en de andere Oost-europese regimes, de situatie in Duitsland wel het meest onwrikbaar van alles was? Was dat ook niet een van de redenen waarom we steeds spraken van de opheffing van de Duitse deling als het sluitstuk van het proces van algehele toenadering op het Europees continent? Over sluitstuk hebben we het inmiddels niet meer. Bondskanselier Kohl bestempelde die opheffing in zijn op 28 november jongstleden gelanceerde 10-punten plan voor een Duits-Duitse federatie als een integraal onderdeel van een pan-Europese herordening. En inmiddels is dit proces reeds zover voortgeschreden dat een monetaire aansluiting van de DDR nog dit jaar een feit kan zijn en de vereniging van de beide Duitslanden naar verwachting nog slechts een kwestie van een à twee jaar.

Het is duidelijk dat een bevredigende oplossing van de Duitse kwestie een onderwerp van grote politieke urgentie is en van groot gewicht bij de drie in elkaar grijpende opgaven voor Nederland en zijn Westelijke partners die ik aan het begin van dit artikel schetste.

Beleidsconstanten

Ik wil op dit punt eerst een moment terugkeren naar het verleden. De huidige situatie laat namelijk sterke beweging zien in twee vraagstukken die in het naoorlogse Nederlands buitenlands beleid steeds centraal hebben gestaan. Twee vraagstukken die men enerzijds met het 'Russische Probleem' en anderzijds met het 'Duitse Probleem' zou kunnen aanduiden. In de onmiddellijke naoorlogse periode heeft Nederland, geconfronteerd met deze twee 'problemen', gekozen voor een com-

binatie van Atlantische veiligheid en Europese integratie. Anders dan in het huidige openbare debat wel eens wordt gesuggereerd is er mijns inziens alle reden om in de huidige situatie aan die keuze vast te houden. Die combinatie van Atlantische veiligheid en Europese integratie biedt namelijk het plechtanker bij uitstek voor het voeren van een beleid dat verandering in stabiliteit mogelijk maakt en dat zo een antwoord vormt op de genoemde drie uitdagingen. Dit laat mogelijke accentverschuivingen binnen die combinatie onverlet.

Het Russische probleem was dat van een expansionistische, ideologisch antagonistische mogendheid waaraan in de toenmalige constellatie in Europa slechts met behulp van de Verenigde Staten tegenwicht geboden kon worden. De huidige zelfbevrijding van Oost Europa toont eens te meer aan hoe verstandig die keuze voor Atlantische veiligheidssamenwerking is geweest en hoe erkentelijk wij voor die Amerikaanse steun moeten zijn.

Maar hoe geldig is de Atlantische relatie nog nu het Sowjet-Russisch expansionisme op zijn retour lijkt en de Sowjet Unie er de voorkeur aan blijkt te geven de voormalige satellieten zelf over hun politieke economische toekomst te laten beslissen en bovendien zijn troepenmacht in Oost Euro-

De Sowjet Unie blijft een Europese mogendheid van buiteneuropese orde.

pa sterk zal reduceren? Los van het gebod de huid niet te verkopen voordat de beer geschoten is, is een belangrijke overwe-

ging dat ook een meer teruggetrokken en coöperatieve Sowjet Unie zowel qua geopolitieke positie als qua militair, in het bijzonder nucleair vermogen, een Europese mogendheid van buiteneuropese orde zal blijven. De te verwachten instabiliteiten op de weg van de perestrojka vragen, naast samenwerking, om blijvende behoedzaamheid aan de zijde van de Westeuropëanen. Voor het behoud van politiek evenwicht op ons continent is Amerikaanse betrokkenheid daarbij onmisbaar.

Voor Nederland is de relatie met Duitsland al lang van bijzondere aard. De geschiedenis, maar ook het heden, toont onze kwetsbaarheid en gevoeligheid in die relatie. Na de oorlog is het Duitse vraagstuk door ons onder meer gezien als een probleem van de zogenaamde *Mittellage*. Een middenpositie op het Europese continent van een groot, economisch sterk Duitsland zou een bron van onrust voor zijn burens zijn. Men vreesde een herhaling van Rapallo en van traditionele *Schaukelpolitik* (schommelpolitiek). De Duitse middenpositie was bovendien niet bevorderlijk gebleken voor politieke en maatschappelijke stabiliteit in Duitsland. Een psychologische vereenzaming was erdoor bevorderd: de hang naar een eigen Duitse weg tussen West en Oost in. Tegen dit dubbele gevaar van Duitse politieke *Alleingang* en Duits geestelijk isolement is het naoorlogse Nederlandse recept steeds geweest het vertrouwen op de mogelijkheid van een democratisch Duitsland, partner en bondgenoot in de Westelijke samenwerking (NAVO en Europese Gemeenschap). Deze benadering werd gedeeld door onze Westelijke bondgenoten en ook door een groeiend aantal Duitsers. Konrad Adenauer voorop! Zij is, wat de Bondsrepubliek betreft, zeer succesvol geweest.

Ik spreek hier van de Bondsrepubliek, niet van Duitsland. Immers het Duitse probleem is na de oorlog overwoekerd door het Russische probleem, hetgeen in de deling van Duitsland en het bestaan van twee Duitse staten tot uitdrukking is geko-

men. Dit samenvallen van het Duitse en het Russische probleem en de succesvolle integratie van de Bondsrepubliek in het Westen hebben er lang voor gezorgd dat het Duitse probleem als zodanig nauwelijks herkend werd en dat de Duitse deling een quasi-permanent karakter kreeg.

De ontwikkeling van het laatste jaar heeft het beeld radicaal gewijzigd. Het Russische probleem is minder acuut geworden (of is bezig van karakter te veranderen) terwijl een opheffing van de Duitse deling opeens aanstaande is. We moeten ons er in de huidige situatie echter voor hoeden de Duitse 'kwestie' (= de Duitse deling) zodanig te regelen dat het Duitse 'Probleem' (= politieke en psychologische dakloosheid) in volle omvang terugkeert. Daarvoor is het essentieel dat een eenwording van Duitsland zodanig vorm krijgt dat in essentie de naoorlogse Westelijke benadering wordt voortgezet. Het geeft dan ook voldoening te constateren dat deze benadering ook die van de Bondsregering is.

Bouwen aan Europa

Bouwend aan Europa staan we voor de uitdaging heden, verleden en toekomst zo met elkaar te verbinden dat uitzicht ontstaat op een rechtvaardige en duurzame situatie van vrede en veiligheid op ons continent en op een positieve bijdrage van ons continent aan de wereld. Dat is niet alleen lange termijn werk, dat vereist ook grote inspanningen op de korte termijn.

Het is niet mijn bedoeling een blauwdruk voor een Europees Huis te ontwerpen; het is niet Nederlands rol aan de veelheid van plannen en ideeën nog eens één toe te voegen. Ik denk bijvoorbeeld aan de voorstellen voor een Europees Huis, een *gesamteuropäische Friedensordnung*, een Europese Confederatie en nog menig ander. Waar het om gaat is criteria te formuleren die als toetsingsinstrumenten bij de beoordeling van de politieke ontwikkelingen van nut kunnen zijn en die de Nederlandse opstelling en initiatieven richting kunnen geven. Voor de herkenbaarheid

hanteer ik echter de taal van het bouwvak en zal dus werken met begrippen als fundering, hoeksteen, bouwsteen, specie en voegsel.

Fundering

Als fundering voor het groot-Europese bouwwerk dienen zich in de eerste plaats politiek-morele waarden aan. Het Europa van de toekomst zal niet in de eerste plaats een samenwerkingsverband van staten moeten zijn die met hun maatschappij- en mens-opvatting geheel verschillende richtingen kunnen inslaan. Als er één les uit de recente gebeurtenissen kan worden geleerd is het toch wel dat zonder mensenrechten en parlementaire democratie, zonder sociale markteconomie en zonder ruimte voor culturele pluriformiteit Europa niet veel meer dan een geografisch begrip is.

Een tweede fundering voor datzelfde groot Europa is het multilateralisme. De geschiedenis verbiedt een terugkeer naar onbelemmerde vrijheid voor nationale staten, naar bilateralisme van Europese grote mogendheden en naar *Kleinstaaterei* van de anderen. Europa zal samenwerken of het zal niet zijn.

Hoeksteen

Als hoekstenen van het toekomstig Europa noem ik de *Europese integratie* en het *transatlantische partnership*. Allereerst de Europese integratie. Alleen de Europese Gemeenschap beschikt over de emotionele lading en de institutionele middelen die nodig zijn om oude vijanden en tegenstanders in Europa te binden en met elkaar te verzoenen. Jean Monnet's filosofie van grenzen opheffen in plaats van bevechten zou ook de Oosteuropese volken het recept kunnen bieden voor oplossingen van de vele conflictstof die in Oost Europa ligt opgehoopt, van de Poolse grens tot in de Balkan. Het is echter het Europa van de integratie, niet dat van de interstatelijke samenwerking, dat nodig is om zo'n voorbeeldfunctie te vervullen. Dit alles onder-

streept de noodzaak de samenhang van de huidige integratiepool te behouden en verder te versterken. Om andere, economische redenen waren we al aan de operatie 1992 begonnen en hadden we ook besloten dat de Europese Gemeenschap in een vorm van Politieke Unie zal moeten uitmonden. 1989 ontkracht intussen 1992 niet, maar versterkt juist de noodzaak ervan. Verwatering van de EG door te snelle uitbreiding of door terugval in een conceptie van het Europa der Staten zou de interne cohesie en daarmee de samenbindende en verzoenende rol van de EG juist in gevaar brengen. Bovendien voelen de Oosteuropese landen zich vooral juist tot West Europa aangetrokken omdat daar een nieuwe dynamische entiteit ontstaat. Verdieping van de integratie is dus ook vanuit deze gezichtshoek het gebod van de dag.

De vraag wordt wel gesteld of met zo'n benadering de EG zich niet afsluit van de zich hervormende landen van Oost Europa. Of daarmee niet een kloof wordt geslagen in plaats van een brug gelegd. Het tegendeel is naar mijn idee het geval. Niemand zou gediend zijn met overhaaste stappen in een richting waarvoor de politieke en economische voorwaarden, in die landen zelf noch internationaal, vervuld zijn.

Waar het wel om moet gaan is duidelijk te maken dat de EG deze landen niet in de kou wil laten staan, maar hun juist de gelegenheid wil bieden nauw bij haar ontwikkeling aansluiting te vinden. Dit kan in twee fasen vorm krijgen. De eerste fase – die van handelspolitieke en samenwerkingsovereenkomsten – is reeds ingetreden, en verdient nu met alle in aanmerking komende Oosteuropese landen te worden afgerond en vervolgens ten uitvoer gelegd. Als een tweede fase stel ik mij voor dat de Gemeenschap met de nieuw gedemocratiseerde landen van Oost Europa in een later stadium speciale associatie-akkoorden van de tweede generatie sluit. Daarin zou een basispakket aan handels-

politieke, wederopbouw- en samenwerkings-elementen kunnen worden gecombineerd met een per land gedifferentieerde aanpak. In die associatie zou niet alleen ruimte moeten zijn voor economische aspecten, maar zou ook het potentieel aan samenwerking op politiek, parlementair en overig niet-economisch gebied, aan de orde moeten komen. Het gaat er immers om de Oosteuropese landen te helpen zowel de economische als de politiek-maatschappelijke stabiliteit tot stand te brengen.

Naast de betrekkingen met de landen in Oost en Midden Europa mogen natuurlijk de zich steeds verder intensiverende betrekkingen met de EVA-landen (Europese Vrijhandels Associatie) niet onvermeld blijven. Het concept van de gezamenlijke Europese Economische Ruimte zal volop mogelijkheden voor verdere verdieping kunnen bieden. Kortom, een eerste hoeksteen met de Europese Gemeenschap als kern en de EVA en Oosteuropese landen in twee cirkels daaromheen.

Als tweede hoeksteen dient zich het Europees-Amerikaans *partnership* aan, vooral in de vorm van de NAVO.

De NAVO is een bondgenootschap dat op basis van vrijwilligheid is ontstaan. Het is steeds een instrument geweest van politieke coördinatie en integratie van militair vermogen. Het ligt voor de hand dat in de huidige verhoudingen het accent meer op de politieke coördinatie zal komen te liggen en op het management van de wapenbeheersing. Als tegenwicht voor de supermogendheid Sowjet Unie blijft zij echter ook een militaire functie behouden, ook als het Warschaupact eventueel zou verdwijnen. Ook in politiek veel gunstiger verhoudingen dan de huidige zullen we het niet zonder een vorm van defensie kunnen stellen. En sinds 1940 weten we ook dat we niet moeten proberen op ons eentje onszelf te beveiligen. Collectieve defensie is de enige basis voor collectieve veiligheid.

We moeten ons daarom hoeden voor

bespiegelingen over een eventueel gelijktijdig 'afsterven' van de twee bondgenootschappen. Daarmee zouden we niet alleen de geschiedenis verkeerd verstaan, we zouden ook de toekomstige functie van de NAVO miskennen. Belangrijkste aspect van de NAVO is immers de daarin verankerde betrokkenheid van de Verenigde Staten bij het welzijn van Europa. Ook in de toekomst willen wij het zonder die betrokkenheid niet stellen, ook al kunnen we ons uiteraard voorstellen dat die er in gewijzigde omstandigheden anders kan uitzien, zowel militair als politiek. Een toenemende rol voor de Westeuropese veiligheidssamenwerking en voor de veiligheidspolitieke dimensie van de Europese integratie is ook te verwachten en het nastreven waard.

Onderwijl komt het mij als zeer gewenst voor dat wij samen met de Europese en Amerikaanse partners gaan werken aan het verbreden van de Atlantische verhouding, in en buiten de NAVO. Het Europees-Amerikaanse *partnership* is, bij alle belangovereenstemming en waardengemeenschap, geen vanzelfsprekendheid. Ik stel mij voor dat wij de oproep van de Amerikaanse president Bush voor een wereldpolitieke samenwerking spoedig beantwoorden met een voorstel voor een gezamenlijk Euro-Atlantisch actieplan.

Bouwstenen

Als de bouwstenen voor het toekomstige Europa zie ik het op te zetten stelsel van wapenbeheersingsakkoorden, een versterkte CVSE en de Raad van Europa. Ik begin met de laatste.

Raad van Europa

Voor de verankering van de democratie in Oost Europa en voor de verbreding van de Europese culturele identiteit zal met name ook de Raad van Europa een rol van groeiend belang moeten spelen. Nederland heeft reeds tijdens zijn voorzitterschap daartoe de nodige initiatieven ontplooid. Polen en Hongarije zijn zeer nauw bij een groot aantal intergouvernementele werk-

zaamheden betrokken als gevolg van hun toetreding op 16 november 1989 tot de Europese Culturele Conventie. Hongarije heeft inmiddels het volledig lidmaatschap aangevraagd, terwijl Polen en Joegoslavië aangekondigd hebben hetzelfde te zullen doen. Ik sta positief tegenover deze ontwikkeling. Voor een volledig lidmaatschap, dient evenwel aan de drie traditionele basisvereisten te zijn voldaan. Deze zijn:

- pluralistische democratie met vrije verkiezingen;
- respect voor de regels van de rechtsstaat;
- ondertekening en toepassing van de Conventie van de Rechten van de Mens en de bijbehorende protocollen voor zover deze ook door de andere lidstaten zijn aanvaard.

CVSE

Aan het CVSE-proces (Conferentie over Veiligheid en Samenwerking in Europa) hecht ik voor de opbouw van Europa een bijzonder grote waarde. Het is veelomvattend, het is flexibel en het is pan-Europees. Het is in feite groot-Europees omdat het enerzijds de Sowjet Unie en anderzijds Noord Amerika als bij Europa betrokken mogendheden insluit. De CVSE kan in toenemende mate een sleutelrol spelen als ordenend principe en als instrument van conflictbeheersing in Europa. Wij zetten ons dan ook in om te komen tot versterking en verdieping van het CVSE-proces. Ik noem:

- Uitbreiding van de CVSE-normgeving met de beginselen van democratie, vrije en geheime verkiezingen en rechtsstaat. Er is daarnaast behoefte aan meer dwingende mechanismen voor de naleving van CVSE-normen. Op Nederlands initiatief is destijds een eerste stap in die richting gezet met betrekking tot de mensenrechten.
- Wat betreft de institutionele kant kan ook aan het aanbrengen van een parlementaire component worden gedacht. De Adviesraad Vrede en Veiligheid heeft

daarvoor in zijn laatste advies aandacht gevraagd. De Tsjechische president Havel heeft onlangs ook al een naam aan dat idee gegeven: Europees Burgerforum. Op voorwaarde dat de Assemblée van de Raad van Europa daarmee niet ondermijnd wordt, lijkt mij dat een aantrekkelijke gedachte.

Onze inzet is te komen tot een CVSE-top die samenvalt met het hopelijk dit najaar te ondertekenen CSE-verdrag (Conventionele Stabiliteit in Europa). Zo'n top zou bij uitstek de gelegenheid zijn om een signaal af te geven over een noodzaak te komen tot een versterking van het CVSE-proces.

De wapenbeheersing, de derde bouwsteen

Van een middel om de scherpe kanten van de oude orde wat af te slijpen is de wapenbeheersing steeds meer geworden tot een instrument voor verandering van die orde zelf als ook voor bevordering van een zo stabiel mogelijk veranderingsproces. In het bijzonder is dit het geval met de conventionele wapenbeheersingsgesprekken, de CSE in Wenen, en in feite ook met de EOC-gesprekken (Europese Ontwapenings Conferentie) in CVSE-verband over vertrouwenwekkende maatregelen.

Er bestaat goede hoop dat nog dit jaar een akkoord zal kunnen worden gesloten in CSE. Afgezien van de financiële consequenties, zal zo'n akkoord een belangrijke politieke werking hebben. Zo zal het gevaar van een verrassingsaanval sterk worden teruggedrongen hetgeen het gevoel van veiligheid in Europa alleen maar ten goede kan komen. In samenhang hiermee zal vooral de Sowjet Unie in het kader van dit akkoord een zeer groot aantal eenheden terugtrekken uit de Oosteuropese landen. Ook na uitvoering van het akkoord zal de Sowjet Unie vooral in de DDR nog enige tijd over een behoorlijk militair vermogen blijven beschikken maar toch zal, en dat is een belangrijk politiek effect, de verhouding tussen de Sowjet Unie en de Oosteu-

ropese landen aanzienlijk minder gemilitariseerd zijn dan vóór zo'n akkoord.

Voorts zal een CSE-akkoord een uitgebreid stelsel van limieten en verificatiemaatregelen met zich meebrengen en zo'n stelsel zou een belangrijke factor van militaire transparantie en dus politieke stabiliteit in Europa zijn.

Specie en voegsel

Geen bouwwerk zonder specie en voegsel. Ik wil de beeldspraak van het huis niet te ver voeren, maar ik meen dat het bindwerk in de huidige omstandigheden vooral zal moeten bestaan uit programma's voor samenwerking en hulp die we samen met de Oosteuropese landen moeten opstellen, daarmee in feite al zijn begonnen.

Wat de economische aspecten betreft wil ik allereerst beklemtonen hoe belangrijk het is dat wij onze solidariteit gestalte geven. Het gaat, kort gezegd, om een situatie waarin jonge democratieën – en dát zijn het vaak nog niet eens – het slachtoffer kunnen worden van de lege schappen in de winkels. En dat heeft in de Europese geschiedenis al eens eerder zeer ernstige gevolgen gehad.

Laat ik voorop stellen dat dit in eerste instantie en voor het grootste deel een zaak van de volken in Oost Europa zelf is. Zijzelf moeten de weg naar individueel initiatief en individuele verantwoordelijkheid terugvinden. Zijzelf moeten een einde maken aan de geldverslindende centrale planning en sturing van het industrieel proces. Zij moeten zelf ook economisch herstel en maatschappelijk herstel op enigszins harmonieuze wijze met elkaar verbinden.

Onze taak echter is het dit herstelproces waar mogelijk te ondersteunen. De op te richten Europese Bank voor Wederopbouw en Ontwikkeling, waaraan naast de EG ook de andere OESO-landen en tevens Oosteuropese landen zelf deel zullen hebben, is een goed voorbeeld van de nagestreefde aanpak. Nederland zal voor een evenwichtig, nog in detail vast te stellen aandeel in het kapitaal van deze bank participeren.

Duitse eenwording

Nu de Oostduitse bevolking op 18 maart de gelegenheid heeft gehad in vrijheid haar eerste democratische verkiezingen te houden, ziet het er naar uit dat de politieke verhoudingen in de DDR zodanig liggen dat dit samengaan op afzienbare termijn mogelijk zal zijn. Het gaat daarbij nog slechts om de voorwaarden waaronder en de termijn waarop.

In dit verband wil ik op drie aan elkaar gerelateerde punten mijn inzichten nader uitwerken: democratie, band met het Westen en grenzen.

Eerst het vraagstuk van de grenzen, met name van de Poolse Westgrens. De Duitse eenwording mag niet worden belast met onduidelijkheid op dit punt. Daarom heb ik met instemming kennis genomen van recente uitspraken van de Bondsregering die duiden op de voor haar geldende feitelijke onaantastbaarheid van de Oder-Neisse-grens, dat wil zeggen de Poolse Westgrens en het voornemen deze onaantastbaarheid in een verdrag te doen onderschrijven door een nieuw te kiezen Parlement van het Verenigde Duitsland.

Het nieuwe Duitsland moet lid zijn van NAVO en EG.

Een Duitse eenwording moet zowel op democratische wijze plaatshebben als leiden tot versterking van de democratie in dat nieuwe Duitsland. Nu hoeven we wat dat laatste betreft geen bijzondere zorgen te hebben, gelet op veertig jaar democratische ontwikkeling in de Bondsrepubliek.

Niettemin zien wij in een voortgezette Westelijke oriëntatie van dat nieuwe Duitsland een belangrijke ondersteuning voor de eerder gedane keuze voor de democratie. Het nieuwe Duitsland moet lid zijn van zowel Europese Gemeenschap als NAVO. Ook op dit punt schenkt de opstelling van de Bondsregering vertrouwen.

Voor wat betreft de Europese Gemeenschap ligt het voor de hand te veronderstellen dat Oost Duitsland op het moment van vereniging met West Duitsland deel wordt van de Europese Gemeenschap. Wel zullen allerlei overgangsregelingen noodzakelijk zijn omdat de noodzakelijke omschakeling van een commando volkshuishouding naar een sociale markteconomie niet in een handomdraai zal zijn voltooid.

Het punt van het NAVO-lidmaatschap van het verenigde Duitsland vraagt wellicht om enige nadere bespreking. De vraag wordt wel gesteld of dit voor de Sowjet Unie aanvaardbaar is en of daarmee, bedoeld of niet, een blokkade voor Duitse eenwording zou worden opgeworpen? In het algemeen ben ik daar minder somber over. De Duitse verankering in de Westelijke samenwerking zou mijns inziens, ook voor de Sowjet Unie en de Oosteuropese landen, een veel betere garantie tegen de terugkeer van een Duits Probleem zijn dan welke andere oplossing zoals een blokvrij neutraal Duitsland.

Immers, niemand kan op de lange duur garanderen dat zo'n groot land neutraal blijft en zich nooit herbewapent. Ik denk dan ook dat voor bijvoorbeeld Polen en de Sowjet Unie een herenigd Duitsland dat hecht is ingekaderd in NAVO en EG verre

te prefereren zou zijn boven een neutraal Duitsland in het midden van een uiteenvallend Europa.

Ik kan me echter wel constructies voorstellen die zowel van de Westelijke oriëntatie van het gehele Duitsland uitgaan als aan de Sowjet-perceptie van eigen veiligheidsbelang tegemoetkomen. Zelfs al zou heel Duitsland lid zijn van de NAVO, dan hoeft dat namelijk nog niet te betekenen dat in het oude DDR-gebied NAVO-troepen zouden moeten komen. Ik zou mij kunnen voorstellen dat in een CFE-akkoord (*Conventional Forces Europe*) bepalingen worden ingebouwd om het oude DDR-gebied te demilitariseren of gedurende een overgangstijd nog Russische troepencontingenten te laten bevatten. Zo'n beperking van de NAVO-presentatie voor wat dan het Oostelijke deel van Duitsland wordt, zou voor Polen en de Sowjet Unie toch een belangrijke garantie moeten zijn.

Slot

Hoe het Europese bouwwerk er over enkele jaren uit zal zien valt, gezien de heersende onzekerheden, nog niet te zeggen. Zeker is evenwel dat voor een stabiele en duurzame constructie de door mij aangedragen bouwelementen – te weten fundamenten, hoekstenen, bouwstenen en specie – onontbeerlijk zullen zijn.

